

економіки, міжнародної інформації і т.д. Саме за сучасних умов у розвитку філософських досліджень особливої цінності та актуальності набувають такі риси як здатність до розуміння інших філософських традицій, діалогічність, антидогматичність, вміння, зберігаючи національні риси, бути доступними для розуміння. Через свою укоріненість в реконструюючій рефлексії саме ці риси і має українська філософська традиція, яка упродовж майже тисячолітнього періоду з політичних причин трагічно переживала неможливість відобразити реальність української культури, а відповідно (на відміну від обмеженості англійської, німецької, французької, російської та ін. філософій) не поклала дану культуру в основу обмежуючих обривів власної онтології, здійснюючи безперервну реконструкцію та рефлексію наявних у світовій культурі філософських систем.

Висновок

Вказане дозволяє здійснити переосмислення традиційного розуміння філософії по відношенню до виявлення феномена української філософії та її

В.Л. Чуйко
СУБЪЕКТ РЕКОНСТРУИРУЮЩЕЙ РЕФЛЕКСИИ
В статье раскрывается рефлексивность украинской философии.

V. Chuyko
THE SUBJECT OF RECONSTRUCTION REFLECTION
It is regarded the process of reflection of Ukrainian philosophy

УДК 141 (091):13

І.В. Васильєва, канд. філос. наук, доц.

МІФОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ, МІФ, РИТУАЛ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У статті аналізуються методологічні аспекти дослідження міфологічної свідомості, міфу, ритуалу.

Вступ

Людська свідомість у сьогоденні потребує свого ретельного дослідження. Це пов'язано з тим, що людина завжди шукає певну «нішу» для свого внутрішнього світу, такий «простір», де вона наодинці зі собою, зі своїми думками, почуттями, вчинками. І тепер ми можемо говорити, що сучасна людина живе в міфі, вона і сьогодні сприймає світ за вертикаллю, надає значення прикметам, символам, знакам. Міфологічна свідомість не зникла у XXI столітті, а, можливо, ще яскравіше функціонує в період світової кризи.

Постановка завдання

Проблемі формування та функціонування міфологічної свідомості присвятили свої роботи такі автори, як С.Аверінцев, Я.Голосовкер, Ж.Дюмезіль, К.Леві-Строс, О.Фрейденберг, М.Еліаде та багато інших дослідників. Ці автори аналізували історичний розвиток архаїчної міфології, формування її головних елементів, її генетичних зв'язків з міфологією ранньої архаїки (доби мисливців і збирачів). Головні діючі особи міфів – боги з'являються на сцені, у повному розумінні, як *deus ex machina*, як персоналіфікація найпростіших психофізіологічних реакцій первісної людини.

Важливим є також аналіз найважливіших форм первісних вірувань і обрядів, які є основою і джерелом архаїчної міфології, в тому числі тотемізм, ма-

гія, культ пращурів, обряди духів – патронів ініціацій, образи культурних героїв, шаманізм та ін.

Список літератури

1. Чуйко В.Л. Рефлексія основоположень філософії науки: Монографія. – К., 2000. – 252 с.
2. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
3. Чуйко В.Л. Раціональність як форма протистояння симуляції існування в ХХ ст. // Філософська антропологія та сучасність (пам'яті В.Г.Табачковського) Філософсько-антропологічні студії 2008. – К.: «Стилос». С.213-220.
4. Славоу Жижек. Дразливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології / Пер. з англ. Димерець Р.Й. – К.: ППС – 2002, 2008. – 510 с.
5. Чуйко В.Л. Когнітивізм як об'єкт когітології. Монографія. – Ніжин: "Міланік", 2007. – 147 с.
6. Чуйко В.Л. Когнітологічна концепція істини // Філософські проблеми гуманітарних наук. – №15, 2009. с.153-159.
7. Патнем Х. Розум, істина й історія. – К.: Альтернативи, 2003. – С.20-23.
8. Меркулов І.П. Когнитивные способности. – М., 2005. – 168 с.

гія, культ пращурів, обряди духів – патронів ініціацій, образи культурних героїв, шаманізм та ін.

На нашу думку, без урахування всіх цих ранніх форм релігійної свідомості й пов'язаних з нею міфів, процес генези архаїчної міфології може виявитися у спрощеному і однобічному вигляді.

Основна частина

Існує ще один аспект проблеми міфологічної свідомості – деякі автори вважають, що первинним у процесі її формування є міф, а інші – ритуал. Необхідно наголосити також, що міф – це словесне оформлення, а ритуал – це оформлення дією; і міф, і ритуал відображають одне й те саме метонімічно-асоціативне мислення. Міфи й ритуали мають спільне походження і їх можна пояснити одними причинами.

Магія є сукупністю методів впливу на природні сили за допомогою метонімічно-асоціативних засобів і магія відображає той самий стан мислення, що й міфологія; магію неможливо розглядати поза загальним міфологічним мисленням, поза міфологічною свідомістю як такою. Відомий німецький філософ К.Ясперс вважає, що на психіку людини впливають наступні фактори: 1) сугестивні впливи; 2) впливи, що розслабляють психіку; 3) методи практики, тренування та навчання; 4) методи, які викликають зміни в особистісних станах [6].

Слід підкреслити, що такі відомі українські дослідники, як Л. Бурлачук, І. Грабська, О. Кочарян в праці «Основи психотерапії» [1] виділяють ґрунт для самої класифікації методу в психотерапії: «мішень» психотерапевтичного впливу: у біоенергетичному аналізі – тіло, у клієнт-центрованій терапії – переживання, у когнітивній терапії – неадаптовані думки; співвідношення позицій терапевта й хворого в процесі психотерапії, що дозволяє розрізняти директивну та не-директивну психотерапію; загальна орієнтація психотерапевтичного підходу дозволяє виділити психотерапію, що зорієнтована на проблему і психотерапію, що зорієнтована на людину; «канал» входу до проблеми людини (вербальний, тілесний, візуально-образний, полімодальний); спрямованість на симптом або патогенезу, що дозволяє розрізняти симптоматичну, патогенетичну і особистісно-орієнтовану терапію. Важливою у контексті аналізу релігійних переживань, релігійного досвіду є структура психотерапевтичного впливу – тіло, переживання, неадаптовані думки. На нашу думку, такий цілісний підхід є абсолютно обґрунтованим і він спрацьовує і в релігійній моделі психотерапії.

Окрім того, російський психіатр Б. Карвасарський [2] виділяє особистісно-орієнтовану, сугестивну психотерапію, а також психотерапію поведінки, за його думкою, під впливом релігійних положень, релігійних істин та ін. відбуваються зміни у поведінці в зв'язку з новим емоційним досвідом, який людина отримує під час молитви, проповіді, в процесі спілкування з віруючими та ін.

Сама специфіка впливів релігійного характеру поєднана з переживанням певних емоцій, які пов'язані зі змістом того або іншого віровчення, обряду. Багато релігійних творів також пов'язані з формулами проявів емоцій, є зразками для поведінки людини. До цього ж відносяться і ритуальний плач, і ритуальний сміх. Сугестія в процесі відправи також закріплює певні норми поведінки, взаємодії з Богом та іншими людьми, закріплює емоції людини.

Відправною точкою для методології аналізу свідомості людини, в тому числі й міфологічної свідомості, є теорія структури психіки людини К.-Г. Юнга [4]. К.-Г. Юнг виділяє декілька пластів або рівнів людської психіки: свідомість, особисте несвідоме й колективне несвідоме. Необхідно визначитися і вказати в руслі аналітичної психології найбільш важливі моменти для обґрунтування можливостей та характеристик релігійної моделі психотерапії: 1) роль змісту колективного несвідомого в житті людини; 2) індивідуація – це шлях для досягнення самості, цілісності «я». Технології індивідуації: створення умов для усвідомлення змістовних характеристик колективного несвідомого. Позначення та диференціація двох протилежних тенденцій у психічному розвитку: тенденції до інтеграції (приналежність до існування в світі колективного несвідомого) і тенденції до диференціації (індивідуації, усвідомленню власної унікальності та цілісності); 3) тенденція до зміни антропоцентричної концепції на «екоцентричну»; 4) дослідження факторів розвитку людини підтверджує думку, що неможливо апелювати тільки до свідомого досвіду людини, або, навпаки, тільки до її несвідомого досвіду. Людина є цілісною системою, а найважливішим фактором

розвитку постає освоєння нею власних ресурсів психіки. Найважливішим з таких ресурсів є колективне несвідоме. Тільки в тому випадку, коли людина усвідомить його наявність, його зміст, вона буде мати відправну точку для формування власної особистості (при цьому ми розуміємо в цьому аспекті людину як унікальну цілісність).

Отже, тоді у розвитку особистості, повною мірою, реалізується як несвідомий, так і свідомий досвід. Свідомий досвід – інтегратор двох пластів психіки: свідомого й несвідомого; колективне несвідоме найбільш повно висвітлюється в міфології, відображає умовні (у філогенезі найбільш ефективні, такі, які надають можливості для виживання) норми поведінки і життєдіяльності людини. Засвоєння норм, освоєння та засвоєння нормативності постає ґрунтом для розвитку особистості; архетип репрезентує собою «формулу життя». Міфологія є процесом творчої реакції формули. Міфологічне мислення є поясненням явищ навколишнього світу та людського життя за допомогою асоціативних образів, які ми називаємо «тропами». Це – не новий термін, його основою є теорія, яка виникла ще в античності й була вдосконалена релігієзнавцями ХІХ ст. Прибічники цієї теорії вважали міф алегорією, тим, що в умовно-образній формі відтворює явища світу. Можливо використовувати і такі терміни, як «метонімія», «метафора» та ін. У певному розумінні, міф – це «троп», тобто міфологія є картиною світу, що закована певним чином, у які кожний феномен позначається за допомогою одного або декількох тропів.

Слід наголосити на тому, що «формула обряду» має своє психологічне навантаження. Структура так зв. «нормативного» обряду завжди є усталеною:

- 1 етап. Умовно – «надання шанування» теперішньому (стану або явищу).

- 2 етап. Ритуальна ліквідація теперішнього, його переведення в стан «минулого».

- 3 етап. «Вшанування» (створення ситуації емоційно-го сприйняття) нового («майбутнє» стає «теперішнім»).

У найзагальнішому вигляді психологічна формула обряду така: старе життя – смерть – нове життя. Його феноменологічна сутність полягає в тому, що відбувається перехід у новий стан існування. Обряди, у змістовному й композиційному планах, побудовані на «звільненні» від умовного «зла» та «набутті» умовного «добра», набуття бажаного. Зрозуміло, що і «звільнення», й «набуття» здійснюються на символічному рівні; але при цьому не слід забувати, що для міфологічного (синкретичного) мислення є характерним ототожнення символічних і реальних дій. До певного віку дитина теж має синкретичне мислення (а його елементи присутні й в мисленні дорослої людини). У конкретному житті це положення можна проілюструвати розповсюдженістю повсякденних «магічних» (символічних) дій, які повинні мати впливи на дійсні відносини та події. Так, достатньо популярними магічними діями є погляд у дзеркало, якщо ви вийшли з дому і повернулися; спльовування через плече, якщо ви побачили чорну кішку, яка переходить вам дорогу та ін. Причини, що стали основою подібних дій, фактично не усвідомлюються. Будь-який обряд пробуджує в сучасній людині «людину міфологічну». Тобто, люди-

на залишається сама собою, але одночасно отримує можливість повернутися до минулого, у якому людство і формувало подібні дії; максимально актуалізувати зміст колективного несвідомого.

У міфологічній свідомості можна виокремити два головних мотиви: життя і смерть (зміни). Мотив життя містить у собі наступні теми: народження (в тому числі багаторазові), оволодіння, збільшення, перемога, затвердження, наближення. Мотив смерті: вмирання, втрата, поразка, заперечення, віддалення, приниження (ритуальний сміх, ритуальні сварки та ін.) Перехідним моментом є мотив зміни, *п е р е х о д у д о і н ш о г о с т а н у*.

В обрядах на символічному (в багатьох випадках, дійсному рівні) зміна бажаної реальності, актуалізація мотиву смерті досягається завдяки змінам, через мотив смерті. Іншими словами, будь-яке явище, будь-яка людина при переході у будь-яку нову якість повинні символічно «вмерти», а потім, після ритуальних дій (змін) «народитися» до нового життя. Прикладом таких змін є характеристика однієї зі значущих для українського народу, подій – весілля, створення родини. Традиційно українське весілля мало дві драматургічних лінії: «похорон» і «весілля». За правилом, перша лінія (мотив смерті) втілювалась у першій частині. Психологічний зміст був таким: дівчина повинна «померти» незайманою (теми мотиву смерті в цьому аспекті: вмирання у своїй якості, втрата колишнього соціального статусу, колишніх прав і свобод, у деяких випадках – втрата стабільного кола спілкування, віддалення від батьківської родини) і «народитися» у якості дружини (теми мотиву життя: народження дружини, набуття нового соціального статусу та нового кола спілкування, наближення до нової родини, одержання нових прав і свобод).

При цьому зміна передбачає не тільки зміну самого суб'єкту процесу (дівчини, нареченої), але й ставлення оточуючих її людей до самої дівчини. В такий спосіб, зміна, у цьому випадку, міститься в тому, що новий мотив життя виникає для неї без вантажу старих гріхів, вона набуває нового життя «з чистого листа». Зміна, фактично, забезпечується обрядом похорону (поховання) – (наприклад, поховання стрічки з волосся дівчини – це поховання її «краси»), або ритуальним плачем, у тексті якого перераховуються: ховаємо руки, ноги, волосся та ін. У завершенні обряду обов'язковим вважався такий текст: «Хто старе згадає – той око втрачає».

На нашу думку, психологічним смислом таких дій і таких слів був катарсис (очищення), щоб нова сторінка життя розпочиналася без внутрішніх конфліктів, без колишніх проблем та сварок. Окрім того, зміна підкріплювалась новим, особливим, весільним одягом, новою зачіскою, навіть, у деяких випадках, новим ім'ям, але принаймні, завжди наречених після весілля називали по-батькові. Все це створювало умови для нової поведінки самих молодят і нового відношення до них з боку людей, які їх оточують. Але це – тільки один, головний психологічний смисл фрагменту обряду. Власне, він є головним для багатьох обрядів. До них належать обряди зустрічі-прощів пори року (смерті одного часу і народження іншого), вся група обрядів ініціації (посвячення до війська, до спілки та ін.). Особливу увагу привер-

тає такий прийом як символічна смерть (як перший крок перед символічним народженням у новій якості), активно використовується в релігії. Так, у православної традиції при хрещенні людини вважається, що після хрещення (зміна) народжується «духовна людина». При обітниці людина відрікається від мирського, в тому числі від власного імені (смерть) для того, щоб народитися у новій якості – слуги Бога (життя).

Обряди, магічні дії, магічні висловлювання виникають в процесі історичного руху людства, коли члени певної спільності, спільноти обмінюються думками і почуттями. Спілкування будувалося навколо однієї спільної теми – виживання, захисту від зовнішніх ворогів, сумісної праці та продовження роду. Відповідно до цього створювались форми висловлювання думок і почуттів у цих напрямках. Наступні генерації до певного часу тільки повторювали ці усталені форми, при цьому кожного разу наповнювали їх новими відтінками нових змістів. Безперечним є те, що досвід взаємодії людей, а також коло проблем, за якими здійснювалася така взаємодія, постійно розширювали власні горизонти. Нові змісти взаємодії людей опинялися у суперечності з архаїчними формами взаємодії. У таких випадках обрядові дії принципово змінювалися, могли зникати, могли формуватися нові.

Але однією з найактуальніших проблем життєдіяльності людини, життєдіяльності людської спільноти завжди була й буде одна проблема – проблема життя і смерті. При цьому ця проблема в контексті життєдіяльності людини та спільноти практично є універсальною. Це і проблема всього життя людини, і проблема переходу людини до нового статусу («вмирання» у старій якості та «народження» у новій). Як підкреслює українська дослідниця Л. Конотоп у праці «Проблема життя та смерті в історії філософії (міфологічні та середньовічні інтерпретації)», «проблема цінності має свій вираз у проблемі смислу. Смисл – це те, що рухає людину в певному напрямку її діяльності. Смисл виробляється на ґрунті тих існуючих цінностей, до яких прилучається людина протягом всього свого життя, «Ман» (М.Гайдеггер). Ця система цінностей і передається від однієї генерації до іншої генерації через мову, яка виступає і як засіб прилучення людини до певного менталітету і як засіб спілкування з іншими людьми; і через знак, який виступає теж як носій певного смислу. І мова, і знак – совічні спільноті» [3, с.78].

Слід підкреслити, що про наповнення психологічним особистісним смислом обрядів, пов'язаних із життям-смертю можна говорити тільки розпочинаючи з Нового часу. Перед цим періодом у процесі руху людства, очевидно, мало місце повторення вже існуючих настанов, без усвідомлення людиною особистісного смислу того або іншого обряду.

Виявляється, що на ранніх стадіях філогенези, якості людини формувалися через поведінку, тобто фактично, – через виконання настанов, що існували в процесі життєдіяльності попередніх генерацій. Наприклад, жінка, яка народила дитину, повинна була бути господинею, проявляти турботу, захищати здоров'я та життя дитини (це безпосередньо пов'язано з продовженням роду). При існуванні мо-

жливих індивідуальних розрізень, всі жінки виконували настанови. Щодо формування особистості на цьому етапі розвитку людства важко розмірковувати, адже індивідуально-психологічні особливості мінімально впливали на поведінку людини. Практично поведінка повністю визначалася взаємодією, тими нормами та принципами, на яких і утримувалась така взаємодія.

Генерація за генерацією повторювали закріплені соціальний досвід. Отже, у філогенезі формуються усталені форми поведінки людини. З іншого боку, в філогенезі вдосконалювалися і розвивалися способи взаємодії людей, різновиди і форми спілкування, розвивалась саме особистість.

Людина оволодівала здатністю відрізнити себе від навколишнього довкілля, іншими словами, поступово людина усвідомлювала власну виокремленість, «незалежність» від світу, навчалася сприймати себе в якості самостійної сутності. В цьому зв'язку на поведінку людини почали впливати індивідуально-психологічні якості її особистості. Тобто, якщо на ранніх етапах філогенези поведінка практично не залежала від індивідуальності, то на більш пізніх етапах розвитку сукупність індивідуально-психологічних якостей постала значущим фактором людської поведінки. І тут виникає протиріччя між усталеними настановами, що були вироблені протягом історичного розвитку людства і якостями особистості.

Справа полягає в тому, що індивідуально-психологічні якості особистості будуть протидіяти формуванню так зв. «необхідної» поведінки (або виконанню настанов). Чим розвиненішою є психіка людини, тим більше виникає конфліктних ситуацій. У такому сенсі є абсолютно справедливим твердження К.-Г.Юнга щодо балансу культурного і природного в психіці людини [5], а також про виникнення невротичних станів при домінуванні культурного компоненту. На тому етапі, коли психіка людини вступає у суперечність із настановами, виникає релігійно-поетичне ставлення як особлива форма віддзеркалення дійсності, як подвійне відображення. В епічних творах відображення безпосередньо відбулася подія, її зміст розкривається без оціночних суджень (але, відповідно до настанов). Що стосується ліричного висвітлення подій, то відбулася подія, вона передається в інтерпретаціях особистістю й ніби-то «надсилається» до світу в якості самостійної сутності. Релігійно-ліричний варіант – це більшою мірою висвітлення особистісного ставлення до Бога. Окрім того, існує й певна суперечність. З одного боку, особистісна ідентичність передбачає усвідомлення людиною себе самої як цілісної, безперервної сутності. З іншого боку, «вмирання» й «народження» протягом життя означають дискретність існування особистості у певних формах. Вочевидь, парадоксальною буде теза про те, що саме усвідомлена «смерть», точніше, череда смертей і нового життя протягом дійсного життєвого шляху людини – це і є ґрунтом особистісної ідентичності (безперерв-

ності та цілісності). Яким чином можна це довести? Уявімо собі людину, яка має міфологічне мислення, яка не виділяє власну особистість із навколишнього середовища в абсолютному розумінні. Така людина належить цьому світові, живе за його законами. Для такої людини не існує проблеми особистісної ідентичності, вона живе у станах «тут і тепер».

Висновки

Отже, можна зробити наступні висновки: дефініція міфу може бути розроблена тільки при зіставленні його з релігією, філософією, мистецтвом, поезією. На нашу думку, релігія, тобто віра, яка поєднується з відомими обрядами і словесними формулюваннями, нерозривно поєднана з міфом: міф не існує поза вірою, віра не існує поза міфом. Їх неможливо ні зіставляти, ні протиставляти. Мистецтво, на рівні архаїчного мислення, теж є невіддільним від міфу й обряду; мистецтво виникає тільки тоді, коли починає формуватися неемоційний, логічний спосіб узагальнення. Історія людства є свідченням того, що існувала доба в його історії, коли єдино можливим для людини способом узагальнення був метонімічно-асоціативний, тобто міфологічний, емоційно забарвлений. Таке пізнання і є пізнанням міфологічним, яке виробляє та формує міфологічні конструкти.

Різниця між міфологічним тропом і тропом художнім полягає в тому, що художній троп існує тільки в мистецтві, тобто у пізнанні нашого ставлення до світу, але не використовується у безпосередньому пізнанні об'єктів зовнішнього світу (наука), а міфотворчість, створення нових тропів є єдиним способом пізнання як зовнішнього, так і внутрішнього світу на рівні відсутності узагальнюючих абстрактних понять. Наша концепція міфологічного мислення прагне дати відповідь на питання «як, яким чином» у галузі міфотворчості, що вже зроблено структуралістами завдяки накладанню структурального коду на відображення дійсності, яку безпосередньо споглядаємо, але і на питання «чому».

Окрім того, неможливо наділяти міф пояснюючою функцією, міф є формою пізнання, а те, що міф фактично розповідає про явища не бувші, чудесні, безпосередньо пов'язано з архетипічним характером міфологічної події. Те, чого не було в дійсності, повторюється в тому, що було і в суцтоту.

Список літератури

1. Бурлачук Л.Ф., Грабская И.А., Кочарян А.С. Основы психотерапии. /Л.Ф.Бурлачук, И.А.Грабская, А.С.Кочарян. – К.: Ника-Центр. – 2001. – 317 с.
2. Карвасарский Б.Д. Психотерапия. /Б.Д.Карвасарский. – М.: Медицина. – 1985. – 303 с.
3. Конопот Л.Г. Проблема життя та смерті в історії філософії (міфологічні та середньовічні інтерпретації)/Л.Г.Конопот. – К.: Українська видавнича спілка, 1996. – 172 с.
4. Юнг К.-Г. Психологические типы. /К.-Г.Юнг. – М.: Университетская книга. – АСТ. – 1998. – 715 с.
5. Юнг К.-Г. Душа и миф: шесть архетипов. /К.-Г.Юнг.- К.: Гос. Биб-ка Украины для юношества. – 1996. – 382 с.
6. Jaspers K. Philosophie. /K.Jaspers. – Munchen, 1978. – Bd. I – III. – s. 1-78.

И.В. Васильева

МИФОЛОГИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ, МИФ, РИТУАЛ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье анализируются методологические подходы исследования мифологического сознания, мифа, ритуала.

I. Vasyljeva

MYTHOLOGICAL CONSCIOUSNESS, MYTH, RITUAL: METHODOLOGICAL WAYS OF RESEARCHING

Methodological ways of researching in mythological consciousness, myth, ritual are being analyzed in this article.

